

har Karl Clausen kaldt d. 17. oktober 1838 for »den folkelige fællessangs fødselstime« (Dansk Folkesang gennem 150 år, 1958, s. 149).

Disse bemærkninger af kritisk og supplerende art skal ikke overskygge den kendsgerning, at det har været en fornøjelse af arbejde med bogen. Det er ikke blot fortjenstfuldt, men også vigtigt, at Ove Korsgaard har fremlagt denne studie over Grundtvigs tanker om Kredsgang. Disse tankers etiske budskab er i vore dage særdeles aktuelt. Det gælder m.h.t. konkurrencesportens grundlæggende filosofi. Men det gælder også kontroversielle områder som kultur møde og minoritetspolitik. Grundtvigs tanker synes her at frembyde et frugtbart og påkrævet alternativ til tidens destruktive konflikter og polarisering.

K. E. Bugge

Hans Raun Iversen: Ånd og livsform. Husliv, folkelig og kirkelig hos Grundtvig og sidenhen. Forlaget Anis, Århus 1987.

1. Denne bog handler egentlig ikke om Grundtvig, men om de tanker, Grundtvig har sat i gang hos en universitetslærer i praktisk teologi, der blev student i året 1968. Den handler om *folkekirken*. Forfatteren kender nutidens problemer fra sig selv og sine omgivelser, og han finder et svar på dem hos Grundtvig, nærmere bestemt i en artikelserie, Grundtvig skrev i 1851, det år, hvori han mistede sin første hustru, Lise Blicher, og blev gift med sin anden, fru Marie Toft.

Artikelserien hedder »Menneske-Livet i Danmark«. Den er trykt i ugebladet »Danskeren« (20. sept.-18. okt. 1851), men er ikke siden genoptrykt i sin helhed; store uddrag findes i »Haandbog over N. F. S. Grundtvigs Skrifter« II (1930). Grundtanken er den, at »Huslivet overalt under Solen er Menneske-Livets Moderskiød og Vugge«. Det havde Grundtvig lært i sit første ægteskab, hvorom man kan læse i brevene fra hans Englandsrejser og fra krigen 1848-49-50, hvortil Raun Iversen henviser. Det er imidlertid Grundtvigs husliv *efter* Lise Blichers død, man mest har henvendt opmærksomheden på – en ny kilde til huslivet i hans tredje ægteskab gør Kaj Thaning rede for i Vartovbogen 1987 – men det var dog det 33 år lange første ægteskab, der grundlagde hans og hans tre ældste børns følelse af, at »Kvinden hun er Livet i Huset« (1839, omkvædet i sangen »Sara var død...«). I sin sammenfattende karakteristik af sammenhængen mellem ånd og livsform hos Grundtvig lægger Raun Iversen dog hovedvægten på det knap 3 år lange andet ægteskab.

Bogen skifter iøvrigt ansigt fra kapitel til kapitel, og indtrykket af den skifter derfor også. Men forfatterens hovedærinde er at se folkekirkens situation i dag med Grundtvigs briller og udfra den ovenfor fremhævede hovedtanke hos Grundtvig.

Allerede på indledningens 1. side tegner han forholdet mellem husliv, folkelig

og kristenliv som 3 koncentriske cirkler med huslivet inderst og kristenlivet – senere hedder det kirkelivet – yderst. Dette er formodentlig i god overensstemmelse med Grundtvigs opfattelse.

Bogens vigtigste kvalitet består imidlertid i dens udførlige redegørelse for den kriseagtige udvikling af det huslige liv i Danmark i de sidste 25 år, og det er et fængslende greb, Raun Iversen har gjort ved at betragte kirkens nuværende situation fra Grundtvigs synspunkt i 1851. Bogen bliver derved i høj grad spændende læsning, velskrevet som den er.

For at sammenknytte tiden i dag med Grundtvigs tid har han forsøgt at beskrive den kirkelige udvikling i de 100 år efter Grundtvigs død, koncentreret om Morten Pontoppidan, Henry Ussing og Kaj Thaning. Vurderingen heraf må bero på den grad, hvori beskrivelsen stemmer med den historiske virkelighed, såvel hos Grundtvig som sidenhen. Noget lignende har historikeren *Hans Jensen* forsøgt i sin afhandling »Brud og Sammenhæng i dansk Aandsliv efter 1864« (Kirkehistoriske Samlinger, 6. række, 4. bind, 1942-44, s. 270-364).

I sin 1. del, der er koncentreret om Grundtvig, hævder Raun Iversen, at ånd ikke kan leve eller overleve uden en *livsform*, dvs. en bestemt hverdagspraksis og et dertil hørende tankesæt. Det er en sådan livsform, han finder hos Grundtvig, såvel i hans eget liv som i hans overvejelser omkring forskellige livsformer. Når Grundtvig var så imponeret af englænderne, skønt han aldeles ikke følte sig hjemme i London, skyldtes det – hævder Raun Iversen – englændernes faste livsform og overbevisning om, at den var den eneste rette. – Grundtvigs livsform var imidlertid ikke engelsk, men dansk. Og når han fremhæver englænderne, er det for at gøre danskerne bevidste om deres egen livsform. Dette forudsætter imidlertid, at man har frihed til at ytre sig, og at man har ordet i sin magt, hvilket Grundtvig unægtelig havde – og ønskede for alle danske. Raun Iversens påstand stemmer formodentlig mere med Henry Ussings tanker end med Grundtvigs; og hans synspunkt er mere sociologisk end idehistorisk. Det er nok muligt, at en fast livsform er en sociologisk betingelse for, at ånd kan leve. Men det er tvivlsomt, om det var Grundtvigs betingelse.

Det mest problematiske ved bogen er imidlertid, at den synes at se bort fra den isolerede stilling, som først Grundtvig selv og sidenhen grundtvigianerne fik, allerede mens Grundtvig levede – trods den stærke indflydelse, han faktisk fik. Man betragtede og behandlede ham som en partistifter, skønt han ikke var det. Og efter hans død var ingen i stand til at sige det afgørende ord, som kunne forhindre en splittelse mellem hans venner. Det gik, som da andre store mænd døde: efterfølgerne delte sig i en venstrefløj og en højrefløj, og den styrke, grundtvigianerne syntes at have ved hans død, opløste sig både politisk og kirkeligt i de partier, vi stadig kender, og som Grundtvig aldrig vilde lægge navn til. – Raun Iversen har styret uden om disse partier og

koncentreret sig om Morten Pontoppidan, der gav anledning nok til strid, om Henry Ussing, som intet har med Grundtvig at gøre, og om Kaj Thaning, som nok skal vide at svare for sig selv.

Grundtvigs isolation skyldtes hans djærve oprigtighed, der viste sig allerede i 1810. Hans største og farligste fjende var og blev *J. P. Mynster*, hvilket man kan overbevise sig om ved at læse dennes »Meddelelser om mit Levnet« (udgivet straks efter hans død 1854). Om sin stilling som Sjællands biskop skriver Mynster: »Men den egentlige, betydelige og varige Conflict var med det Partie, som jeg ikke kan give andet Navn end det Grundtvigske; thi, skiøndt Adskillige af dem forsikkre, at de ikke ere Grundtvigianere, ere de dog aldeles afhængige af ham, skifte Meninger og Retninger med ham«. (s. 245) Om Grundtvig selv mente Mynster, at hans forfatterskab var en efterligning af hans eget og Oehlsenschlägers. (Se s. 190f).

Et hovedproblem er: hvilken rolle har Grundtvig spillet for grundtvigianismens opståen? – Det er klart, at han ved sit andet ægteskab knyttede sig nærmere til »de gudelige Forsamlinger« end før. Og Raun Iversen viser, at hans følelser for fru Marie spillede en stor rolle, også i hans religiøsitet. Men ændrede det hans kristendom? Eller forøgede det blot hans følelsers styrke? – Blev Grundtvig grundtvigianer? Raun Iversen stiller ikke dette spørgsmål; men det er ikke givet, at svaret er *ja*, *naturligvis*. – Efter min mening er svaret *nej*. Han lod imidlertid virkningen af sine ord, både kristeligt og folkeligt – iøvrigt også pædagogisk – gå sin gang, også når denne virkning fulgte andre veje, end han havde tænkt sig. Han gjorde kun indsigelse, når man mistydede ham i nationalistisk retning, som i de to artikler om »Folkelighed og Christendom«.

Raun Iversen kalder Grundtvig »socialisationspraktiker«. – Hvorfor ikke sige ligeud: Grundtvig vilde føre det menneskeliv, han ønskede, ud i praksis. Det er det, han opfordrer til i digtet »Til mine to Sønner« og i det omtrent samtidige »Aabent Brev til mine Børn«. Grundtvig lagde det førstnævnte til side til fordel for det andet – et valg, der må forklares ud fra hans ønske om at gøre sine tanker acceptable i samtiden. Kaj Thaning har fremhævet digtet »Til mine to Sønner«, og dét har vist sig at tale direkte til nutiden.

Man har fundet Grundtvigs tænkning spredt og uden teoretisk sammenhæng. Raun Iversen sætter hans tanker om menneskelivet i system og giver dem moderne udtryk. Det skal han ikke have utak for, hvis hans udtryk viser sig at stemme med Grundtvigs tanker, men også kun da. Senere i bogen skelner han mellem Grundtvigs og Einar Billings syn på folkekirken; men der er i hvert fald stor lighed mellem Billings og Morten Pontoppidans syn. Herom har svenskeren *Tord Ehnevid* skrevet i sin afhandling »Församlingsetik. Studier över Grundtvig, Morten Pontoppidan och Einar Billing«, Trälleborg, 1969.

2. Vil man bruge Grundtvigs tanker i dag, er det nødvendigt at gå tilbage til hans eget forfatterskab. De virkninger, Grundtvigs personlighed og hans ord fik

i de sidste 25 år af hans liv, tilhører fortiden og har i mange tilfælde ført til skarpe reaktioner – også fra personer, der tilhører grundtvigske kredse. Grundtvig er stor nok til, at hans forfatterskab kan overleve de misforståelser, som eftertiden – både venner og fjender – forfalder til.

Raun Iversens bog virker, som om disse misforståelser ikke eksisterede. Tiden efter Grundtvigs død blev mere præget af Indre Mission og bibelkritik end af valgmenigheder og folkehøjskoler. Kapitalisme og socialisme kom til at præge både folkeliv og kirkeliv. I den akademiske verden var det Schleiermacher og hans elev H. N. Clausen, som prægede kristendomsopfattelsen. Grundtvigs virkning begrænsedes til de grundtvigske kredse og salmebogen. Hans kristendomsopfattelse betragtedes – og betragtes stadig af mange – som romantisk og virkelighedsfremmed. Disse misforståelser kan kun modarbejdes ved et studium af Grundtvigs eget forfatterskab. Man kan være uenig med Kaj Thaning, men han er *Grundtvigforsker*, og han tilhører nutiden. Det er også for ham den virkelige Grundtvig, det gælder.

Det er ifølge Grundtvig »ingenlunde det danske Folks priselige Forkiærlighed til Huuslivet, men dets snevre Begreb derom og Mangel paa Indsigt deri, som gjør Overgangen til et ægte folkeligt og menneskeligt Borgerliv vanskelig,« – Raun Iversen har med rette grebet denne hovedtanke hos Grundtvig. Men den blev i forrige århundrede fordrejet i nationalistisk eller pietistisk retning. Den må i dette århundrede ikke gøres patriarkalsk, men må forstås realistisk, hvis den ikke påny skal fordrejes. Raun Iversen forsøger under vore kaotiske familieforhold at fremstille Grundtvigs vision af mennesket som en identitet, der er båret af en fælles livsform, som har visse grænser. Grundtvig taler ikke om »livsformbåren identitet«, men bruger udtrykket »dansk Christendom«. Hermed tænker han *ikke* på en speciel national religiøsitet, endsiige en grundtvigiensk. Grundtvigs husliv må have ændret sig væsentligt, fra tiden før hans første ægteskab, og senere i hans 2. og 3. ægteskab. Hans mening med de citerede ord fra 1851 er, at det er kristendommen, der »fremstiller *Grund-Forholdet* baade mellem Gud og os og mellem os selv indbyrdes som et *huusligt* Forhold ... ganske af *samme* hjertelige og kiærlige *Art*, som Hverdags-Forholdet er mellem menneskelige Forældre og Børn og mellem Sydskende«. Det er altså disse forhold, der er de elementære i menneskelivet. Dette gælder ifølge Grundtvig også det »gudelige« og det folkelige – hvad vi vilde kalde det religiøse og det politiske liv.

Grundtvig var ingenlunde blind for, at disse elementære forhold mere eller mindre er udartet – som han siger i »dyrisk« retning. Det er derfor, han fremhæver det »menneskelige« og det »huslige«. Gøre forholdet mellem børn og forældre og mellem søskende så hjerteligt og kærligt som muligt kan man kun i huslivet. Jo bedre det er, des bedre vil folkelivet udvikle sig, siger han. I Danmark er folkelivet dansk, og da det er kristendommen, der fremstiller grundfor-

holdet mellem mennesker som et husligt forhold, så må det i *Danmark* blive en *dansk* kristendom – i England en engelsk, i Tyskland en tysk og i hvert enkelt land *dette* folks husliv og folkeliv – som giver os det rette begreb om menneskelivet.

Demokratiet var jo i 1851 så at sige nyfødt i Danmark, og statskirken havde kun lige netop fået navneforandring til folkekirke. For Grundtvig betød det kun, at den havde afkastet det statslige åg: »Hvis Christendommen er, hvad den kalder sig: et Evangelium eller glædeligt Budskab, saa kan den *umulig* være nogen *borgerlig* Lov eller noget *verdsligt Paabud*, men maa være et kærligt *Tilbud*, der naturligviis kun træder i Kraft, naar det modtages med Taknemmelighed, og er aldeles spildt paa dem, der modvillig forskyde det.« (Haandbog i Grundtvigs Skrifter II s. 259). Dette er, hvad Grundtvig forstår ved »dansk Christendom« – altså blot *ægte* kristendom.

Grundtvig har ikke oplevet vor tid, i hvilken man er alt for tilbøjelig til at opfatte kristendommen som en forældet patriarkalsk religion eller en missionerende imperialisme. Men at det ingenlunde er et indskrænket dansk begreb, Grundtvig havde om kristendommen viser de følgende bemærkninger, som udmunder i, at kristendommen »paa hvert givet Sted« må »ønske og fremme den højeste Udvikling af Folkenes Modersmaal, der dog er aldeles umuelig uden gennem et tilsvarende oplyst Folkeliv.«

3. Det er store og vidtrækkende problemer, Raun Iversens bog *stiller*. Så store, at de ikke kan besvares i en bog på 263 sider, og endnu mindre i en anmeldelse af den. Det mest vidtrækkende er vel spørgsmålet om folkekirkenes fremtid. Et andet problem er: giver grundtvigianismen et sandt udtryk for Grundtvigs tanker? – Det, der afgør sagen, må ifølge bogens anlæg være Grundtvigs svar på disse to spørgsmål.

Raun Iversens fremstilling af udviklingen efter Grundtvigs død er udtryk for, at det er forskellige, men faste og let kendelige former, der har vist sig levedygtige: bevægelserne omkring Morten Pontoppidans »sognekirkelige« synspunkt, Henry Ussings »menighedskirkelige« synspunkt og Kaj Thanings »ordningskirkelige« synspunkt. Han har derved undgået nogle farlige skær: Indre Missions dominerende indflydelse i folkekirken, brandesianismens domineren i den akademiske verden og socialismens indflydelse i arbejderbevægelsen. Men disse indflydelser eksisterer jo. Hvor mange kirker det end lykkedes Kirkefondet og Henry Ussing at få rejst, hvor konsekvent Morten Pontoppidan end modarbejdede »Vor Folkekirkes Undergravere« (Indre Mission), og hvor realistisk Kaj Thaning end stadig hævder, at folkekirken er en borgerlig indretning, så viser dåbshallene, at kirken har tabt terræn i det danske folk. Og denne situation har Grundtvig – som det ses af hans tale om folkekirken i Den grundlovgivende Rigsforsamling i 1849 – forudset. Så Grundtvig sluttede sig ikke til Søren Kierkegaard, da denne i et flyveblad fra 1855 opfordrede sine læsere til at lade

være at gå i kirke. Men det tør siges, at andre har fulgt denne opfordring – i hvert fald lader være at gå i kirke. Og det er ud fra denne situation det er nødvendigt at tage stilling til Grundtvigs tanker om folkekirken.

Man savner en sådan stillingtagen i Raun Iversens bog, hvor realistisk og redelig dens fremstilling af fortidens og – ikke mindst – nutidens situation end søger at være. I dag drejer det sig ikke blot om at afkaste statskirkens åg, men om at genopvække den slumrende kristendom »paa en med Tidens Tarv og Vilkaar passende Bane«, som Grundtvig skrev i fortalen til Nyaars-Morgen 1824.

Henrik Yde: Før selv de mindste af de små får del i livets glæde ... Grundtvigsk folkeoplysning og socialistisk arbejderbevægelse – et historisk rids. Kolding Højskoles Forlag 1987. 2. oplag 1988. Temanummer af TRYK. 60 sider.

Denne lille bog indeholder ikke mindre end 20 kapitler om forholdet mellem højskolebevægelse og arbejderbevægelse fra Grundtvig til 1987-88 + personregister. Hvert kapitel er forsynet med noter og litteraturhenvisninger, så dette hæfte kan bruges som en lille håndbog i dette spændte og spændende forhold, som stadig udvikler sig. – Bogen er et led i Henrik Ydes studier over *Martin Andersen Nexø*, der som bekendt var en stor beundrer af Grundtvig og selv en tid højskolelærer. – Også Henrik Yde er højskolelærer (på Krabbesholm Højskole). Det viser, at der på de danske højskoler stadig kan gøres et solidt og værdifuldt videnskabeligt arbejde. Det er utroligt, at der på en så lille plads kan samles så mange og pålidelige oplysninger, og at de samtidig er fremstillet i en så klar og letlæselig form. 2. udgave indeholder foruden en liste over korrekturfejle, som ikke har kunnet ændres, en »politisk efterskrift«. Dette udtryk dækker over en redegørelse for den holdningsændring, der i 1987 har fundet sted fra arbejderbevægelsens side over for højskolerne. SiDs hovedbestyrelse har således tilbagekaldt et cirkulære, der gik ud på kun at støtte medlemmer, der søgte LOs egne højskoler og den af DsU oprettede Solhavegård i Espergærde. Det ser nu ud til, at SiD også vil støtte ophold på andre folkehøjskoler. »Spørgsmålet er nu, om højskolerne vil kende både sig selv og deres besøgstid,« slutter Henrik Yde.

Af de mange oplysninger i den lille bog er der her særlig grund til at fremhæve den, at Grundtvig i 1851 faktisk udtalte sig imod politiets indgriben mod de murersvende, der i begyndelsen af året kollektivt havde opsagt deres stillinger for at opnå højere løn. Henrik Yde citerer både en kort bemærkning og en længere tale under en forespørgselsdebat, rejst af Tscherning. Han bebrejdede justitsministeren, at denne ikke havde appelleret fængslingen af murersvendene. Det krænkede næringsfriheden, hævdede Grundtvig.